

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БІЛОЗЬОРОВ С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора Навчально-
наукового інституту № 2
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.2.1>

**БІХЕВІОРИЗМ ТА ТЕОРІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ
ЯК ПІДГРУНТЯ ДІЯЛЬНІСНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВОЗНАВСТВА**

Актуальність теми дослідження обумовлюється необхідністю переосмислення філософсько-правового підґрунтя системи права, за якого важливе місце в правознавстві може посісти діяльнісна теорія правознавства (діяльнісний підхід), яка може забезпечити адекватне сприйняття правових явищ через аналіз поведінкової складової суб'єктів правових відносин.

Метою дослідження є висвітлення біхевіоризму та теорії комунікативної дії як філософсько-правового підґрунтя діяльнісного підходу в правознавстві.

Наголошується, що можливими напрямками застосування положень біхевіористичної теорії в сфері права, є пізнання та інтерпретації явищ і предметів, що не потребують урахування психологічного аспекту діяльності. Основні положення теорії біхевіоризму можуть бути доволі ефективно використані в межах юридичного нормотворення: під час проектування юридичних норм, особливо у сфері господарського права. Положення теорії біхевіоризму доволі ефективно використовуються в сфері трудового права. Частково положення вказаної теорії реалізуються й у кримінальному праві.

Вказується, що в основі теорія комунікативної дії лежить сприйняття навколишньої дійсності можливостями соціальної комунікації та здатністю досягнути консенсус. Комунікація має здійснюватися виключно на принципах рівності, поваги, вільному виборі акторів комунікації. Комунікативна теорія акцентує увагу на гуманістичній складовій дії, на гідності суб'єктів комунікації.

Резюмується, що в умовах відстоювання Україною цінностей західної правової культури, подальшої європейської інтеграції важливим є залучення альтернативних теорій пізнання та інтерпретації правових явищ, що стане основою удосконалення національної системи права. Важливу роль у процесах розвитку правознавства має відіграти діяльнісна теорія правознавства, яка органічно ураховує теоретичну та практичну сторони юриспруденції. Підґрунтям діяльнісної теорії правознавства є низка положень та висновків інших теорій, які переважно мають міждисциплінарний характер. Діяльнісна теорія має поєднати в собі позитивні сторони існуючих теорій, взявши за основу інтерпретацію діяльності. При цьому підґрунтям діяльнісного підходу можуть виступати серед іншого біхевіоризм та теорія комунікативної дії, положення і висновки яких мають бути максимально адаптовані до особливостей правових явищ.

Ключові слова: діяльнісний підхід, право, правознавство, теорія біхевіоризму, теорія комунікативної дії.

Bilozorov Ye. V. Behaviorism and Communicative Action Theory as Jurisprudence Activity Based Theory Basis

The urgency of the research topic is stipulated for the need to rethink the philosophical and legal basis of the system of law, under which jurisprudence activity based approach can occupy a crucial place in jurisprudence (activity based approach) that can ensure adequate legal phenomena perception through the analysis of legal relations subjects' behavioral components.

The aim of the research is to cover behaviorism and the communicative action theory as a philosophical and legal basis of the activity based approach in jurisprudence.

It is emphasized that possible areas of the behavioral theory provisions' application in the field of law are cognition and interpretation of phenomena and objects that do not require consideration of the psychological aspect of activity. The fundamental provisions of the behaviorism theory can be quite effectively used within the legal rule-making framework: during the design of legal norms, especially in the field of commercial law. The behaviorism theory provisions of are quite effectively used in the field of labor law. In part, the provisions of this theory are implemented in criminal law.

It is pointed out that the communicative action theory is based on the perception of the existing reality by the possibilities of social communication and the ability to reach consensus. Communication should be carried out exclusively on the principles of equality, respect, free choice of communication actors. Communicative theory focuses on the humanistic component of action, and on the dignity of the subjects of communication.

It is summed up that in the conditions of Ukraine's defense of Western legal culture values, and further European integration, it is crucial to attract alternative cognition and legal phenomena interpretation theories that will be the basis for the national system of law improvement. Jurisprudence activity based theory should play an important role in the development of jurisprudence that organically takes into account the theoretical and practical aspects of jurisprudence. The basis of jurisprudence activity based theory is a number of provisions and conclusions of other theories being mostly interdisciplinary. Activity based theory should combine the positive aspects of existing theories grounding on the activity interpretation. At the same time, behaviorism and the communicative action theory, the provisions and conclusions of which should be maximally adapted to the legal phenomena peculiarities could be the basis of the activity based approach among other things.

Key words: *activity based approach, law, jurisprudence, theory of behaviorism, communicative action theory.*

Вступ. В умовах подальшої реалізації курсу на євроінтеграцію та відмови від превалювання нормативістського типу розуміння права (негативні наслідки превалювання якого яскраво проявляються на сьогодні в Росії через безмежну владу однієї особи та застосування армії для збройної агресії відносно України всупереч будь-яким правовим (у контексті природно-правового розуміння) нормам та положенням міжнародного права) важливим є переосмислення філософсько-правового підґрунтя системи права. При цьому важливе місце в правознавстві може посісти діяльнісна теорія правознавства (діяльнісний підхід), яка може забезпечити адекватне сприйняття правових явищ через аналіз поведінкової складової царини права.

Важко заперечити (використовуючи наукові засоби) той факт, що право не існує поза межами суспільних відносин: якщо відсутня комунікація між людьми, то не виникає і питання правності поведінки окремих осіб чи їх груп. Людина ж проявляє себе у соціумі через діяльність. Відтак, саме людська діяльність є тією сферою, де об'єктивується право.

Наголосимо, що наявність прескриптивних текстів ще не вказує на наявність права, якщо вони не реалізуються, то права не існує, це «мертве право». Як відзначає Б. Мелкевік, «уже-права» не існує, воно створюється у процесі діяльності правників і якою буде ця діяльність, таким буде і право [1].

Окрім цього доцільно відзначити з позитивної сторони тісний зв'язок теоретичної та практичної складової сприйняття правових явищ у межах діяльній теорії правознавства, що запобігає надмірній формалізації, з одного боку, та нехтуванням загальними засади задля досягнення короткострокої мети, з іншого.

Саме тому важливим напрямом наукового пізнання вітчизняної правничої науки має стати діяльній теорія правознавства, що, у свою чергу, обумовлює актуальність тематики філософсько-правового обґрунтування її гносеологічних можливостей у царині права.

Відзначимо, що діяльній теорія правознавства (діяльній підхід в правознавстві) не стала предметом системного та ґрунтового пізнання вітчизняних та зарубіжних науковців. Хоча варто вказати, що окремі аспекти можливості застосування діяльній підходу як складової методології сучасного правознавства висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні вчені як С. Гусарев, М. Кельман, А. Кучук, О. Мінченко, Н. Сатохіна І. Сердюк, Д. Тихомиров, О. Тихомиров та ін.

Серед вказаних авторів найбільш комплексно місце діяльній підходу у структурі сучасної правничої методології висвітлив С. Гусарев. Вчений цілком слушно зазначає, що «нині діяльній підхід широко використовується у різних галузях знань про суспільство, дозволяючи виявляти тенденції, загальні закономірності або особливості здійснення певного виду соціальної діяльності, охарактеризувати детермінанти соціального розвитку, поставити першочергові дослідницькі завдання. Однак, слід звернути увагу і на той факт, що у всіх випадках використання даної методики перед дослідником постають завдання її методичного пристосування відповідно до сфери життєдіяльності суспільства та особливостей предмета» [2, с. 30]. Наведене повною мірою стосується і діяльній підходу (діяльній теорії) як складової частини правознавства.

Варто також згадати й іншого вітчизняного науковця – Д. Тихомирова. Проводячи дескрипцію епістемології державної політики у царині безпеки, вказаний автор наголошує на тому, що «діяльній підхід не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність та доцільність використання інших методів – системного, структурного, функціонального, статистичного, а також психологічних, конкретно-соціологічних та інших, і може бути застосований до різних правових динамічних явищ державної політики» [3, с. 231-232]. Хоча при цьому Д. Тихомиров переважно інтерпретує діяльній підхід надто вузько, обмежуючи його гносеологічні можливості методологічним підходом.

Хоча, слід наголосити на тому, що існуючі наукові розвідки у царині права переважно фрагментарно висвітлюють епістемологічний потенціал діяльній підходу, знову таки розглядаючи не як цілісну теорію, що пояснює правові явища, а переважно як один з методологічних інструментаріїв дослідження права, що є додатковим фактором актуальності обраної тематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення біхевіоризму та теорії комунікативної дії як філософсько-правового підґрунтя діяльній підходу в правознавстві.

Результати дослідження. Перед викладенням основного матеріалу слід вказати, що ми розглядаємо як філософсько-правове підґрунтя діяльній теорії правознавства низку теорій, зокрема, економічну теорію права, теорію ігор, біхевіоризм, комунікативну теорію права тощо. Однак, у цьому дослідженні акцентуємо увагу лише на теорії біхевіоризму та комунікативної дії (що обумовлено вимогами до обсягу роботи). Інша складова філософсько-правового обґрунтування можливості застосування діяльній теорії для гносеології правових явищ буде висвітлена в іншому дослідженні. Детально аналізувати зміст цих напрямів ми не будемо, виходячи з предмету нашого дослідження. Ці положення будуть розглянуті у частині їх гносеологічного потенціалу для пізнання правових явищ саме через

їх зв'язок з діяльнісною теорією. При цьому ми їх розглядаємо саме у контексті філософсько-правового аспекту; як надбання філософсько-правової думки

Теорія біхевіоризму як складова філософсько-правового підґрунтя діяльнісної теорії правознавства. Відзначимо, що існують різні інтерпретації розуміння змісту самого біхевіоризму. Тому у цьому дослідженні ми сприймаємо його як *таку теорію, що виходить з обумовленості усіх форм поведінки певними факторами.* При цьому йдеться не тільки про поведінку людей, а й інших живих істот. Об'єктом інтенції цієї теорії є поведінка живих істот, що піддається об'єктивному спостереженню та сприймається як результат дії відповідного стимулу. «Цей вид активності людини описувався поняттями: «стимул-реакція», «утворення навичок», «інтеграція навичок», «проміжна змінна», «потенціал збудження і гальмування», «намір», «очікування», «знання» тощо, а розв'язання завдань здійснюється єдиним способом – методом «спроб і помилок», «сліпим» добиранням виконаних навчання рухів» [4, с. 10].

Зважаючи на означене, варто наголосити на певних положеннях, які обмежують можливість використання біхевіоризму для пояснення правових явищ (та які певною мірою ураховуються діяльнісною теорією).

По-перше, це соціокультурна природа права, яка обумовлює необхідність урахування при інтерпретації правових явищ їх аксіологічної складової. Право сприймається як *ars boni et aequi.* Саме ця властивість права є фактором застосування до аналізу правових явищ не формальної, а деонтичної логіки (різновиду модальної логіки). При інтерпретації правової поведінки важливу роль відіграє суб'єктивна сторона, сприйняття та відношення людини до предмету чи явища.

По-друге, дещо несумісними є положення біхевіоризму та психологічної школи права, оскільки остання переносить увагу на внутрішню сторону діяльності людини, а біхевіоризм зосереджується на об'єктивній її стороні. Однак, ці суперечності долаються саме за умов використання діяльнісної теорії правознавства, об'єктом пізнання якої є як суб'єктивна, так і об'єктивна сторона людської діяльності.

Предметом, на який спрямована інтенція вчених-біхевіористів, виступає система тих реакцій організму, що відповідають різним стимулам, подразникам. Відтак за допомогою цієї теорії вивчається зовнішній аспект поведінки (якщо використовувати понятійно-категоріальний апарат правознавства, то йдеться про об'єктивну сторону правової поведінки). У межах біхевіористичної теорії нівелюється психологічна характеристика поведінки людини, натомість основна увага зосереджується на зовнішніх стимулах, на подразниках з навколишнього середовища, що уподібнює вивчення поведінки людини та поведінки тварин.[5, с. 130].

Цілком слушно з цього приводу висловився Ю. Тихомиров, вказуючи наступне: «Біхевіоризм акцентував увагу на поведінкових діях, які підлягають вимірюванню, але не брав до уваги соціальних аспектів поведінки людей в суспільстві, за що і піддавався критиці у вітчизняній науковій літературі» [6, с. 93].

Зважаючи на означене, можна вказати як можливі напрями застосування положень біхевіористичної теорії в сфері права, зокрема, для пізнання та інтерпретації явищ і предметів, що не потребують урахування психологічного аспекту діяльності. Так, наприклад, О. Балинська дійшла наступного висновку щодо потенційних можливостей вербального біхевіоризму для гносеології діяльності органів внутрішніх справ: «застосування вербального біхевіоризму у діяльності ОВС доцільне щодо вивчення впливу на поведінку співрозмовника, мовленнєво-поведінкового реагування підозрюваної, допитуваної, розроблюваної особи» [7, с. 4].

На нашу думку, основні положення теорії біхевіоризму можуть бути доволі ефективно використані в межах юридичного нормотворення: під час проектування юридичних норм, особливо у сфері господарського права (учасниками господарських відносин є суб'єкти господарювання, які переважно мають статус юридичних осіб).

Додамо, що положення теорії біхевіоризму доволі ефективно використовуються в сфері трудового права. Так, навіть в нині чинному Кодексі законів про працю закріплено

норми про заохочення та дисциплінарні стягнення відповідно за належне та неналежне виконання трудових обов'язків; вимоги до трудового стажу, що необхідні для призначення пенсії, залежно від виду роботи, різні види оплати роботи залежно від характеру самої роботи та кваліфікаційних вимог до працівника тощо.

Частково положення вказаної теорії реалізуються й у кримінальному праві. Так, наприклад, можна згадати такий зовнішній стимул як звільнення від кримінальної відповідальності, що заохочує осіб здати органам правопорядку зброю, набої тощо.

Теорія комунікативної діяльності як складова філософсько-правового підґрунтя діяльній теорії правознавства.

У межах теорії, описаної німецьким вченим Ю. Хабермасом, усувається основний недолік, притаманний теорії біхевіоризму (у контексті пізнання правових явищ) – нехтування суб'єктивним фактором та акцентується увага на комунікативній реальності. «Відповідно до цієї моделі раціональним проявам властивий характер осмислених, чітких і зрозумілих у своєму контексті дій, через які актор відноситься до чогось в об'єктивному світі. Умови дієвості символічних проявів вказують на інтерсуб'єктивно поділяємо комунікативною спільністю фонове знання» [8, с. 318] – вказує Ю. Хабермас.

А. Гарбадин, розглядаючи можливості застосування положень теорії комунікативної дії до аналізу процесів демократії, відзначає, що «комунікативна дія спрямовується на досягнення порозуміння між суб'єктами в ситуації їхньої взаємодії. Порозуміння стає невід'ємним атрибутом мовлення. Отже, якщо цілераціональна дія виражає монологічну інтенцію, то комунікативна дія – інтерсуб'єктну» [9, с. 79].

Ю. Хабермас акцентує увагу на потребі раціоналізації гносеології через комунікативну раціональність, якій властиві наступні ознаки: взаєморозуміння, досягнення рішень вигідних для усіх учасників комунікативної дії, узгодженість дій суб'єктів. Ставлячи за ціль досягти свою мету, суб'єкти комунікативної дії, сприймають один одного як рівних, діють на основі поваги і толерантності, «залучення іншого», досягаючи взаємовигідного консенсусу, імплементуючи «однакову повагу не до собі подібних, а до іншої особи в її інакшості» [10, с. 48].

Зауважимо, що наведене повною мірою стосується ефективної діяльності (яка і може бути ефективною тільки за вказаних умов). При цьому описане відповідає повною мірою правопорядку, заснованому на цінностях прав людини, верховенства права (що і є фактором дослідження нами теорії комунікативної дії як підґрунтя діяльній теорії правознавства).

Варто також згадати інтерсуб'єктивний характер комунікативної дії, який повною мірою властивий і діяльності людини в сучасному суспільстві (особливо в умовах глобалізації, міжнародної комунікації). Нині людина є активним творцем власного простору, соціальний простір створюється особою у процесі її діяльності, більш того, цей простір є формою людської діяльності.

Доцільно відзначити, що аналіз теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса, дозволяє визначити три складові (виміри) гносеології правових явищ:

- комунікативний вимір (саме у межах цього виміру простежується зв'язок комунікативної дії та людської діяльності);
- антропний вимір;
- лінгвістичний вимір.

Таким чином, теорія комунікативної дії виходить з того що сприйняття навколишньої дійсності визначається можливостями соціальної комунікації та здатністю досягнути консенсус. Комунікація має здійснюватися виключно на принципах рівності, поваги, вільному виборі акторів комунікації. Комунікативна теорія акцентує увагу на гуманістичній складовій дії, на гідності суб'єктів комунікації. Цілком слушно М. Хмара відзначає наступне: «Посеред найбільш актуальних філософсько-правових ідей мислителя виокремлюємо утвердження: моральності суспільного дискурсу; процедурного характеру раціональності та варіабельності нормативного стандарту, узгодженого з мінливими умовами дискурсу та інтересами усіх його учасників; ідеї свободи, у своєму процедурному втіленні конкретизо-

ваної як формальна рівність суб'єктів взаємодії; комунікативного, діалогічного процесу правового пізнання; необхідності формалізації багатоканального дискурсу, здійснюваного громадянською, та його трансформації у політичну площину прийняття законодавчих рішень; обґрунтування можливості ненасильницьких, не вертикальних способів соціального буття, осмисленого як «універсальне примирення» [11, с. 46].

Висновки. Таким чином, в умовах відстоювання Україною цінностей західної правової культури, подальшої європейської інтеграції важливим є залучення альтернативних теорій пізнання та інтерпретації правових явищ, що стане основою удосконалення національної системи права. Важливу роль у процесах розвитку правознавства має відіграти діяльна теорія правознавства, яка органічно урахує теоретичну та практичну сторони юриспруденції.

Підґрунтям діяльної теорії правознавства є низка положень та висновків інших теорій, які переважно мають міждисциплінарний характер. Діяльна теорія має поєднати в собі позитивні сторони існуючих теорій, взявши за основу інтерпретацію діяльності. При цьому підґрунтям діяльного підходу можуть виступати серед іншого біхевіоризм та теорія комунікативної дії, положення і висновки яких мають бути максимально адаптовані до особливостей правових явищ.

Список використаних джерел:

1. Melkevik V. *Épistémologie juridique et déjà-droit*. Paris: Buenos Books International, 2014. 122 p.
2. Гусарев С.Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29-33.
3. Тихомиров Д. Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230-234.
4. Максименко С.Д. Біхевіоризм, гештальт-психологія та структурний підхід Вундта. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 35. С. 7-14.
5. Гарасимів Т.З. Аналіз основних концепцій есенції поведінки людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 825. С. 127-131.
6. Тихомиров Ю.А. Поведенческий механизм действия права. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2011. Вып. 4. С. 92-105.
7. Балинська О.М. Вербальний біхевіоризм у діяльності органів внутрішніх справ: філософсько-правовий аспект: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.12 – філософія права. Львів, 2007. 18 с.
8. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия (фрагменты) / Пер. А.Б. Рахманова. *Личность. Культура. Общество*. 2002. Т. IV. Вып. 3-4. С. 303-320.
9. Гарбадин А. Теорія комунікативної дії Ю. Габермаса: теоретична спорідненість з ідеями демократії. *Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 10-11 травня 2007 року)* / Укл. Поліщук М., Сkochиляс Л., Угрин Л. Львів, ЦПД, 2008. С. 78-84.
10. *Габермас Ю.* Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Пер. з нім. А. Дахнія. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
11. Хмара М.В. Філософсько-правові аспекти комунікативної теорії Ю. Габермаса в контексті актуальних проблем розвитку українського громадянського суспільства. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 40-49.

